

JOLANTA MIGDAŁ

ORCID: 0000-0002-4103-6355

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

jolamig@amu.edu.pl

Obłąd według leksykografów

Słowa kluczowe

leksykografia, słownik, obłąd

Keywords

lexicography, dictionary, madness

Elizabeth Wurtzel w *Krainie prozaca* pisała: „Starałam się unikać słowa «**obłąd**» w odniesieniu do mojego stanu. Wymyka mi się od czasu do czasu, choć go nienawidzę. **Obłąd** nie jest właściwym określeniem na to, co dzieje się w umysłach ludzi, którzy tracą rozum. Jest zbyt ekscytujące, zbyt literackie, zbyt interesujące w swoich konotacjach, by oddać nudę, powolność, posępność, przygnębienie, te wszystkie atrybuty depresji”¹.

Z kolei Edward Stachura w *Pogodzić się ze światem* twierdził, że „**Obłąd** to nie jest sprawa ciała, chociaż ciało poddaje mu się i obłąd wyczynia z nim, co mu się podoba. Obłąd to jest sprawa umysłu. Myślę, że umysłowo bardzo niewielu ludzi jest zdrowych”².

Tess Stimson w thrillerze psychologicznym *Była/żona* podkreślała: „Istnieje cienka linia dzieląca normalność od **obłądu**”³.

¹ Elizabeth Wurtzel, *Kraina prozaca*, dostęp 30.11.2024, <https://lubimyczytac.pl/cytat/27021>.

² Edward Stachura, *Pogodzić się ze światem*, dostęp 30.11.2024, <https://lubimyczytac.pl/cytat/79310>.

³ Tess Stimson, *Była/żona*, dostęp 30.11.2024, <https://lubimyczytac.pl/cytat/266034>.

Marek Hłasko w *Pięknych dwudziestoletnich* zauważał: „Udawanie **obłądu** nie jest rzeczą prostą, ale można się tego nauczyć, jeśli tylko ma się dość odwagi i charakteru”⁴.

Według Rolanda Barthes’a (*Fragmenty dyskursu miłosnego*): „Namiętność miłosna stanowi **obłąd**, lecz **obłąd** ten dziwi, wszyscy o nim mówią i wtedy zostaje oswojony. Tajemnicza jest utrata **obłądu**: wracamy, ale do czego?”⁵.

Natomiast Albert Einstein uważał, że „**Obłąd** [to] powtarzanie w kółko tej samej czynności, oczekując innych rezultatów”⁶.

Czym więc jest *obłąd* w kontekście problematyki dotyczącej psychicznych aspektów ludzkiego życia odzwierciedlonych w języku, literaturze, kulturze i sztuce? Przyjrzyjmy się mu w ujęciu leksykografów. Interesują mnie informacje zawarte w słownikach etymologicznych polszczyzny oraz w słownikach ogólnych języka polskiego, zarówno historycznych, jak i współczesnych⁷.

Według Wiesława Borysia⁸ *obłąd*, początkowo występujący w polszczyźnie w formie *obląd*, *oblędu*, jest rzeczownikiem odczasownikowym od dawnego polskiego *oblądzić* (*się*) / *oblędzić* (*się*) ‘omylić się, pomylić się, zbłądzić, błąkać się’. Czasownik ten stanowi wyraz rodzimy kontynuowany z prasłowiańszczyzny **blōditi* z przedrostkiem *o(b)-* ‘postępować niewłaściwie; być w błędzie, popełniać błąd; odstępować od właściwej drogi, mylić drogę’.

Podobnie pisze o pochodzeniu *obłądu* Andrzej Bańkowski, definiując pierwotne znaczenie motywującego go czasownika jako ‘zmylić drogę, odstąpić od właściwego kierunku w drodze (*przen.* w postępowaniu) skręciwszy przez omyłkę w złą stronę”⁹. Witold Mańczak w *Polskim słowniku etymologicznym* podaje jako wyjściową postać prasłowiańską **oblōdb*¹⁰. Etymolodzy wskazują na pierwotne, dawne (staropolskie i średniopolskie, a według Bańkowskiego funkcjonujące od XVI do pierwszej połowy XIX w.) znaczenia rzeczownika *obląd* / *oblęd* ‘zmylenie drogi; omyłka, błąd, błędny postęp, błędna

⁴ Marek Hłasko, *Piękni dwudziestoletni*, dostęp 30.11.2024, <https://lubimyczytac.pl/cytat/72280>.

⁵ Roland Barthes, *Fragmenty dyskursu miłosnego*, dostęp 30.11.2024, <https://lubimyczytac.pl/cytat/84525>.

⁶ Albert Einstein, dostęp 30.11.2024, <https://lubimyczytac.pl/cytat/73912>.

⁷ Oczywiście, informacje o obłądzie znajdziemy także w innych źródłach i opracowaniach, nie tylko leksykograficznych (zob. np. Marcin Jakubczyk, „Od błędu do obłądu. Kilka uwag o konceptualizacjach błędzenia w polszczyźnie ludowej na tle języków i kultury Słowian”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica* 4 (2011): 85–94; Radosław Pawelec, „Obłąd czterech wieszczów – leksemy obłąd i obłąkanie oraz słowa powiązane słowotwórczo w tekstach Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Zygmunta Krasińskiego i Cypriana Norwida”, *Poradnik Językowy* 5 (2024): 90–106; Adrianna Seniów, *Słownictwo psychologiczne we współczesnej polszczyźnie ogólnej* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017).

⁸ Wiesław Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005), 373.

⁹ Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 2 (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000), 344.

¹⁰ Witold Mańczak, *Polski słownik etymologiczny* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2017), 130.

opinia¹¹, ‘błąd, pomyłka’, ‘zblądzenie z drogi, błąkanie się’, ‘kołująca, kręta, okólna droga’¹². Boryś przywołuje także piętnastowieczne, staropolskie znaczenie ‘przywidzenie, zwidzenie, widziadło’¹³. Z kolei Bańkowski informuje o tym, że dawna forma *obląd* / *oblęd* stanowiła synonim częstszego w okresie od XVI do XVII wieku rzeczownika *oblądzenie*¹⁴. Według Borysia współcześnie *oblęd* oznacza ‘chorobę psychiczną, pomieszanie zmysłów’¹⁵. Bańkowski natomiast twierdzi, że obecnie funkcjonujący leksem *oblęd*, który w jego słowniku stanowi odrębne (osobne) hasło, odnoszące się do ‘choroby psychicznej, szaleństwa’, charakteryzuje się inną genezą. Stanowi bowiem derywat wsteczny od przymiotnika *oblędny* w jego nowym znaczeniu specjalnym ‘szalony’, które w języku polskim wykształciło się w pierwszej połowie XIX wieku. Najstarsze poświadczenie *oblędu* w znaczeniu choroby psychicznej według Bańkowskiego pochodzi z 1884 roku z tekstów Henryka Sienkiewicza¹⁶.

A jak przedstawiają dzieje leksemu *oblęd* słowniki ogólne języka polskiego?

Na początek zauważmy, że (inaczej niż Bańkowski) leksykografowie zgodnie obie formy *obląd* i *oblęd* traktują jako chronologiczne warianty tego samego leksemu.

Najstarsze poświadczenie wyrazu pochodzi z *Mammotrektu* z 1471 roku i według autorów *Słownika staropolskiego* wyraz ten oznaczał ‘przywidzenie, zwidzenie, widziadło’¹⁷. W artykule hasłowym pojawia się jednak uwaga, że odczytanie rękopisu może być błędne i możliwa jest też lekcja: *obluda*. Na tle dalszej historii słowa ta wątpliwość wydaje się bardzo uzasadniona.

W XVI stuleciu rzeczownik *obląd*, *oblędu* potwierdzony został w źródłach *Słownika polszczyzny XVI wieku* 14-krotnie¹⁸. Podstawowe ówczesne znaczenie to ‘niewłaściwe postępowanie, odstępstwo od obowiązujących zasad’, ale autorzy słownika wyróżnili tu dodatkowo dwa podznaczenia (każde z jednym użyciem): a) ‘obraźliwie: o obrzędach kościelnych’ i b) ‘pomyłka, błąd drukarski’. Odnotowano również dwa inne znaczenia z pojedynczymi poświadczeniami: 2. ‘fałszywe, błędne mniemanie’ oraz 3. ‘szaleństwo’. Interesujące jest to, że poza jednym wyjątkiem, wszystkie potwierdzenia hasła pochodzą z twórczości Łukasza Górnickiego: 12 z *Dworzanina* z 1566 roku i 1 z *Rozmowy Polaka z Włochem* z roku 1587. Ten „wyjątek” to zastosowanie leksemu *oblęd* w tym specyficznym znaczeniu ‘obraźliwie: o obrzędach kościelnych’ przez Jakuba Wujka w polemicznym utwo-

¹¹ Bańkowski, *Etymologiczny*, 344.

¹² Boryś, *Słownik*, 373.

¹³ Tamże, 373.

¹⁴ Bańkowski, *Etymologiczny*, 344.

¹⁵ Boryś, *Słownik*, 373.

¹⁶ Bańkowski, *Etymologiczny*, 345.

¹⁷ Stanisław Urbańczyk, red., *Słownik staropolski*, t. 5 (Kraków: Instytut Języka polskiego PAN, 1965–1969), 352.

¹⁸ Maria Renata Mayenowa (później Franciszek Peplowski, Krzysztof Mrowcewicz), red., *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 19 (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990), 238, 242.

rze zatytułowanym *Iudicium, Konfessyja abo wyznanie wiary powszechnej kościołów krześcijańskich polskich*, opublikowanym w 1570 roku. Wydaje się więc, że można na podstawie tych słownikowych informacji wysunąć wniosek, iż upowszechnienie w polszczyźnie rzeczownika *oblęd* zawdzięczamy Łukaszowi Górnickiemu, renesansowemu humaniście, sekretarzowi królewskiemu Zygmunta Augusta i Stefana Batorego.

Niestety dalsze losy leksemu nie potoczyły się zbyt „optymistycznie”. *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII/XVIII wieku* nie zamieszcza bowiem takiego hasła nawet w indeksie¹⁹. Natomiast Korba, czyli *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII wieku*, poświadcza jedno zastosowanie wyrazu w utworze Wincentego Ignacego Marewicza *Polusia, córka Kołodzieia czyli wolność oswobodzona. Opera tragiczna w dwóch aktach [...]*, wydany w Berdyczowie w 1789 roku („W tobie tylko znajdując los szczęśliwości naszej, w tobie [...] widząc moc Boską naznaczoną do wykonania woli [...] swojej, á kogożby ten oblęd rozumu onował, aby nie [...] poznał szczeroci słow, przestroę, rady twoiey”)²⁰.

Istnienie i funkcjonowanie w dawnej polszczyźnie leksemu *oblęd* potwierdza jednak Samuel Bogumił Linde, umieszczając w słowniku hasło w znaczeniu ‘błąkanina, pobłądzenie, błąd’, z cytatai z XVI i XVIII wieku (z Łukasza Górnickiego, Franciszka Karpińskiego, „Gazety Narodowej i Obcej” oraz „Zabaw przyjemnych i pożytecznych”)²¹.

Początki XIX-wiecznej historii wyrazu *oblęd* dokumentuje *Słownik języka Adama Mickiewicza*²². Nasz wieszcz znał słowo, ale niewątpliwie nie należało ono do ulubionych wyrazów twórcy, ponieważ użył go tylko raz w znaczeniu ‘zabłądzenie, zmylenie drogi’ w balladzie *Lilie*:

Dziś, jutro, pewnie będzie,
Pewnie kędyś w oblędzie
Ubite minął szlaki.
Zaczekajmy dzień jaki,
Poszlemy szukać wszędzie,
Dziś, jutro, pewnie będzie.

Druga połowa XIX stulecia przynosi rozszerzenie znaczeniowe leksemu. Wspominałam już o tej sytuacji, ponieważ zauważył ją i zaznaczył w swoim słowniku Andrzej Bańkowski, wskazując na nowe, specjalne znaczenie odnoszące się do choroby psychicznej. Przypomnę, Bańkowski podał dokładny rok pierwszego użycia wyrazu w nowym znaczeniu – 1884,

¹⁹ *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, dostęp 30.11.2024, <http://sxvii.pl/>.

²⁰ *Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII wieku*, dostęp 30.11.2024, https://korba.edu.pl/query_corpus.

²¹ Samuel Bogumił Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. 2 (Lwów: Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1857), t. 3, 389.

²² Konrad Górski, Stefan Hrabec, red., *Słownik języka Adama Mickiewicza*, t. 5 (Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1967), 381.

przypisując Henrykowi Sienkiewiczowi wprowadzenie słowa do polszczyzny. Niestety, nie można w pełni zgodzić się w tej kwestii z etymologiem. Takie medyczne znaczenie *oblędu* zapisane bowiem zostało już dwie dekady wcześniej w *Słowniku wileńskim* z 1861 roku. Autorzy tego słownika w artykule hasłowym *oblęd* odnotowali cztery znaczenia: 1. 'błąkanie się, błąkanina'; 2. 'błędna droga, zdroże'; 3. 'błąd' i 4. uzupełnione kwalifikatorem *medyczny* 'pomieszanie umysłu'²³.

Autorzy kolejnego, już XX-wiecznego, tzw. *Słownika warszawskiego*, Jan Karłowicz, Adam Kryński i Władysław Niedźwiedzki trochę zmodyfikowali hasło *oblęd*. Jako podstawowe pozostawili znaczenia kontynuowane z poprzednich epok: 1. 'błąkanie się, chodzenie bez określonego kierunku'; 2. 'bezdroże, manowiec, wertep'; 3. *przen.* 'niepewność, wahanie się'; 4. 'błąd, zbłądzenie, pomyłka, krok błędny, mniemanie błędne'²⁴. Co ciekawe – wszystkie te znaczenia opatrzyli jednak graficznym kwalifikatorem oznaczającym hasła i znaczenia *mało używane*. Rozbudowali natomiast ostatnie, specjalistyczne medyczne znaczenie, dodatkowo poprzedzając definicję kwalifikatorem *lekarski*: '(mania) choroba umysłowa, inaczej obłąkanie, pomieszanie zmysłów, szaleństwo, wariacja, zboczenie umysłu'. Uzupełnili artykuł hasłowy całym szeregiem specjalistycznych (terminologicznych) połączeń wyrazowych: o.[błąd] bez bredzenia 'm.[ania] sine delirio', o. chwilowy, przełotny, przemijający 'm. transitoria', o. częściowy, częściowy 'm. partia lis, monomania', o. kradziejski, kradzieży, złodziejski 'kleptomania', o. lubieżny u kobiet 'nymphomania', o. łagodny, markoczący 'm. mitis, mussitans', o. mężobójczy, morderczy 'm. homicidaria', o. miłosny 'm. erotica, aidioomania', o. ogólny, całkowity, zupełny 'm. generalis, universalis', o. okresowy, przerywany, periodyczny 'm. periodica', o. opętańczy 'daemonomania', o. opilczy 'dipsomania', o. opilczy // biała gorączka 'delirium tremans', o. ostry // szaleństwo 'm. acuta, furibunda', o. padaczkowy 'm. epileptica', o. popędowy 'm. impulsiva', o. przemienny, naprzemienny, kołujący, 'm. transitoria', o. prześladowczy 'm. persecutoria', o. religijny 'm. religiosa', o. rozprawczy, o. samobójczy 'm. suicidii', o. utajony, o. wielkości, wielko dumny, pyszałkowaty, przechwalczy 'm. ambitiosa, superbiens'²⁵.

W kontekście tych licznych połączeń terminologicznych wydaje się, że właśnie to medyczne znaczenie, chociaż zapisane dopiero jako ostatnie, uznane zostało przez autorów *Słownika warszawskiego* za główne.

Kontynuację takiego rozumienia *oblędu* prezentują kolejne słowniki, rozpoczynając od *Słownika języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego²⁶. Jako pierwsze znaczenie odnotowane w tym leksykograficznym zbiorze zostało: 'choroba psychiczna,

²³ *Słownik wileński, czyli Słownik języka polskiego [...]*, t. 1, wypracowany przez A. Zdanowicza i in., z udziałem B. Trentowskiego (Wilno 1861), 807.

²⁴ *Słownik warszawski, czyli Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego*, t. 3 (Warszawa 1904), 480, 481.

²⁵ *Słownik warszawski*, 480.

²⁶ Witold Doroszewski, red., *Słownik języka polskiego*, t. 5 (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, 1963), 486–487.

‘pomieszanie zmysłów’. Trzeba jednak zauważyć, że nie zastosowano żadnego specjalistycznego kwalifikatora. Warto również podkreślić, że cytaty ilustrujące to znaczenie pochodzą wyłącznie z literatury pięknej. Wyszczególniono tylko dwa związki wyrazowe (też bez żadnych kwalifikatorów) *obłąd opilczy* ‘ostre mającenie alkoholowe, popularnie zwane białą gorączką, polegające na zaburzeniach świadomości, halucynacjach wzrokowych, czuciowych, węchowych’ oraz (*mieć*) *obłąd w oczach, w twarzy, na twarzy* ‘(mieć) wyraz oczu, twarzy człowieka obłąkanego’. W drugim znaczeniu, opatrzonym kwalifikatorem chronologicznym *dawne*, zgromadzono wszystkie pozostałe znaczenia funkcjonujące w poprzednich okresach: 2. a) ‘błąd, omyłka’; b) ‘zblądzenie z drogi; błąkanie się’; c) ‘kołująca, kręta, okólna droga’.

Kontynuację takiego rozwoju semantycznego znajdujemy w *Praktycznym słowniku współczesnej polszczyzny* pod redakcją Haliny Zgółkowej²⁷, gdzie umieszczono już tylko jedno znaczenie słowa, bez dodatkowego określania charakteru hasła – *obłąd* to ‘psychoza z usystematyzowanym zespołem urojeniowym, bez rozpadu struktury osobowości’. Objasnione zostały także połączenia wyrazowe: *obłąd opilczy* ‘ostre mającenie alkoholowe, popularnie zwane białą gorączką, polegające na zaburzeniach świadomości, halucynacjach wzrokowych, czuciowych, węchowych’, z kwalifikatorem *medyczny*: *obłąd moralny* ‘wrodzony lub nabyty brak uczuć wyższych; objaw psychozy’ (tu warto zauważyć, że współcześnie jest to już termin należący do historii medycyny) oraz *mieć obłąd w oczach, na twarzy* ‘mieć wyraz oczu, twarzy człowieka obłąkanego’.

Pozostałe słowniki z końca XX i początków XXI wieku dokumentują natomiast rozwój semantyczny leksemu o znaczenia potoczne. I tak:

- a) w *Słowniku współczesnego języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja są to: 2. *potoczne* ‘duże zamieszanie, zamęt, chaos’ i 3. *potoczne* ‘rzecz, zjawisko niezwykle, niesamowite, wspaniałe’²⁸;
- b) w *Innym słowniku języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki zapisano: 2. „Jeśli czyjeś działanie określamy jako obłąd, to oceniamy je bardzo krytycznie, gdyż uważamy, że jest szkodliwe i wynika z zaślepienia”; 3. „Mówimy, że ktoś ma obłąd w oczach, jeśli ma spojrzenie osoby chorej psychicznie lub bardzo zdenerwowanej czymś albo przestraszonej”; 4. „Słowa obłąd używamy potocznie, aby wyrazić swój emocjonalny stosunek do czegoś”²⁹;
- c) *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza i *Wielki słownik języka polskiego PWN* pod redakcją Stanisława Dubisza 2018 (Dubisz) dokumentują znaczenia: 2. *potoczne* a) ‘brak zrównoważenia psychicznego, choroba

²⁷ Halina Zgółkowa, red., *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 25 (Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 2000), 35.

²⁸ Bogusław Dunaj, red., *Słownik współczesnego języka polskiego* (Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 1996), 635.

²⁹ Mirosław Bańko, red., *Inny słownik języka polskiego PWN*, t. 1 (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000), 1066.

- psychiczna; obłąkanie'; b) 'duże zamieszanie, zamęt, chaos'; 3. *książkowe* 'coś nienormalnego, nieprawidłowego, wykraczającego poza przyjęte schematy lub zasady'³⁰;
- d) i częściowo podobnie przedstawia się układ artykułu hasłowego w *Słowniku 100 tysięcy potrzebnych słów* pod redakcją Jerzego Bralczyka: 2. *potoczne* 'duże zamieszanie, chaos'; 3. 'coś nienormalnego, wykraczającego poza przyjęte schematy lub zasady'³¹;
- e) z kolei *Wielki słownik języka polskiego* pod redakcją Ewy Dereń i Edwarda Polańskiego ogranicza te nowe znaczenia tylko do jednego: 2. *potoczne* 'duże zamieszanie, chaos, zamęt'³²;
- f) a *Wielki słownik języka polskiego PAN* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego wprowadza znaczenia: 2. 'sytuacja lub zachowanie uznawane za w znacznym stopniu odbiegające od normy'; 3. *potoczne* 'rzecz lub wydarzenie oceniane jako znakomite' (tylko to 3 opatrując kwalifikatorem)³³.

Warto też zauważyć, że w trzech słownikach wprowadzono dodatkowo jako homonimiczne hasło *oblęd II*, określając je jako 'wykrzyknik wyrażający to, że coś jest nadzwyczajne, wspaniałe, niesamowite'³⁴ lub *potoczne* 'wykrzyknik wyrażający czyjś emocjonalny stosunek do czegoś'³⁵.

We wszystkich analizowanych leksykograficznych zbiorach podstawowe znaczenie *oblędu* nie zmienia się od SJPD i dotyczy choroby psychicznej:

- SWJP 'choroba psychiczna charakteryzująca się logicznie powiązаныmi urojeniami, silnie naładowanymi uczuciowo i spójnymi z osobowością chorego [...]'³⁶;
- PSWP 'psychoza z usystematyzowanym zespołem urojeniowym, bez rozpadu struktury osobowości'³⁷;
- ISJP 'Oblęd to inaczej choroba psychiczna'³⁸;
- USJP, WSJP 2018 'rodzaj psychozy, na którą składają się logicznie usystematyzowane urojenia, bez zaburzeń uczuciowości, paranoja'³⁹;

³⁰ Stanisław Dubisz, red., *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 2 (Warszawa 2003), 1063; Stanisław Dubisz, red., *Wielki słownik języka polskiego*, t. 3 (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018), 30.

³¹ Jerzy Bralczyk, red., *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005), 476.

³² Ewa Dereń, Edward Polański, red., *Wielki słownik języka polskiego* (Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, 2012), 531.

³³ Piotr Źmigrodzki, red., *Wielki słownik języka polskiego PAN*, dostęp 30.11.2024, <https://wsjp.pl>.

³⁴ Dubisz, *Uniwersalny słownik*, 1063; tenże, *Wielki słownik*, 30.

³⁵ Bralczyk, *Słownik 100 tysięcy*, 476.

³⁶ Dunaj, *Słownik*, 635.

³⁷ Zgólkowa, *Praktyczny słownik*, 35.

³⁸ Bańko, *Inny słownik*, 1066.

³⁹ Dubisz, *Uniwersalny słownik*, 1063; tenże, *Wielki słownik*, 30.

- Bralczyk ‘choroba psychiczna’⁴⁰;
- WSJP 2012 ‘choroba psychiczna charakteryzująca się występowaniem logicznie powiązanych urojeń, bez zaburzeń uczuciowości, paranoja’⁴¹;
- WSJP PAN ‘choroba psychiczna charakteryzująca się urojeniami’⁴².

Trzeba jednak podkreślić, że tylko w słownikach pod redakcją Dubisza to podstawowe znaczenie opatrzone zostało kwalifikatorami terminologicznymi: *medyczne, psychologiczne*. Inni leksykografowie potraktowali słowo *oblęd* w tym znaczeniu jako neutralne stylistyczne i powszechne. Mały wyłom w tym zakresie można znaleźć wyłącznie w SWJP, gdzie druga część zamieszczonej definicji znaczeniowej wskazuje na zmianę charakteru wyrazu: ‘potocznie: każda choroba psychiczna’⁴³. Szkoda, że taka uwaga zamieszczona została tylko w tym jednym słowniku.

Tym bardziej, że w specjalistycznych medycznych pracach nie używa się rzeczownika *oblęd* jako terminu, nazwy jednostki chorobowej. Jasną wykładnię można znaleźć w encyklopedycznych zbiorach, nawet w popularnej internetowej Wikipedii, gdzie czytamy:

Zaburzenia urojeniowe (dawniej paranoja prawdziwa, oblęd, z grec. ἡ παράνοια „szaleństwo”, oblęd, παρά „obok, poza” i νοῦς „rozum, sens”) – rzadkie zaburzenie psychiczne z grupy psychoz, w przebiegu którego chory doświadcza urojeń, bez współwystępujących poważnych zaburzeń myślenia, nastroju, omamów bądź wyraźnego spłycenia afektu. Struktura osobowości osoby dotkniętej tym zaburzeniem pozostaje zachowana. Urojenia mogą być usystematyzowane, możliwe do zaistnienia (np. dotyczące bycia napadniętym, zdrady partnera) bądź irracjonalne. Pomimo występowania urojenia bądź urojeń, ludzie dotknięci zaburzeniem urojeniowym nadal mogą angażować się towarzysko i prawidłowo funkcjonować, a ich zachowanie wcale nie musi odbiegać od normy. Jednakże zmaganie się z pomysłami podsuwanymi przez urojenia może mieć także negatywny wpływ na każdy aspekt ich życia⁴⁴.

Także autorzy kolejnych publikacji *Encyklopedii powszechnej PWN* (np. *Nowa, Wielka, w trzech tomach*) informują wprost, że obecnie *oblęd* jest już tylko potocznym określeniem chorób psychicznych⁴⁵.

I w tym leksykograficznym kontekście inną, dodatkową, niezamierzoną przez autorkę prawdę przekazuje zaprezentowany przeze mnie na wstępie cytat z autobiograficznej powieści Elizabeth Wurtzel w *Krainie prozaca*: „**Oblęd** nie jest właściwym określeniem na

⁴⁰ Bralczyk, *Słownik 100 tysięcy*, 476.

⁴¹ Dereń, Polański, *Wielki słownik*, 531.

⁴² Żmigrodzki, *Wielki słownik*, dostęp 30.11.2024, <https://wsjp.pl>.

⁴³ Dunaj, *Słownik*, 635.

⁴⁴ Wikipedia, hasło *oblęd*, dostęp 30.11.2024, https://pl.wikipedia.org/wiki/Zaburzenia_urojeniowe.

⁴⁵ *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, wyd. II (Warszawa: PWN, 1985), 325; *Nowa encyklopedia powszechna PWN* t. 4 (Warszawa: PWN, 1996), 562; *Wielka encyklopedia PWN*, t. 19 (Warszawa: PWN, 2003), 245; *Encyklopedia PWN w trzech tomach*, t. 2 (Warszawa: PWN, 2006), 560.

to, co dzieje się w umysłach ludzi, którzy tracą rozum. Jest zbyt ekscytujące, zbyt literackie, zbyt interesujące w swoich konotacjach”. I takie twierdzenie niech będzie podsumowaniem leksykograficznych rozważań o *oblędzie*.

Bibliografia

- Bańkowski, Andrzej. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Barthes, Roland. *Fragmenty dyskursu miłosnego*. Dostęp 30.11.2024. <https://lubimyczytac.pl/cytat/84525>.
- Boryś, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Bralczyk, Jerzy, red. *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005.
- Einstein, Albert. Dostęp 30.11.2024. <https://lubimyczytac.pl/cytat/73912>.
- Elektroniczny korpus tekstów polskich z XVII i XVIII wieku*. Dostęp 30.11.2024. https://korba.edu.pl/query_corpus.
- Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*. Dostęp 30.11.2024. <https://sxvii.pl>.
- Górski, Konrad, Stefan Hrabec, red. *Słownik języka Adama Mickiewicza*. T. 1–11. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum, 1962–1983.
- Hłasko, Marek. *Piękni dwudziestoltni*. Dostęp 30.11.2024, <https://lubimyczytac.pl/cytat/72280>.
- ISJP – Bańko, Mirosław, red. *Inny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- Jakubczyk, Marcin. „Od błędu do oblędu. Kilka uwag o konceptualizacjach błędzenia w polszczyźnie ludowej na tle języków i kultury Słowian”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica* 4 (2011): 85–94.
- Linde, Samuel Bogumił. *Słownik języka polskiego*. T. 1–6, wyd. 2. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1854–1860.
- Mańczak, Witold. *Polski słownik etymologiczny*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2017.
- Mayenowa, Maria Renata (nast. Peplowski, Franciszek, Mrowcewicz, Krzysztof, Potoniec, Patrycja), red. *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. 1–38. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1966–1994 – Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1995–; także: Dostęp 30.11.2024. <https://spxvi.edu.pl>.
- Pawelec, Radosław. „Oblęd czterech wieszczów – leksemy *oblęd* i *obląkanie* oraz słowa powiązane słowo-twórczo w tekstach Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Zygmunta Krasińskiego i Cypriana Norwida”. *Poradnik Językowy* 5 (2024): 90–106.
- Seniów, Adrianna. *Słownictwo psychologiczne we współczesnej polszczyźnie ogólnej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2017.
- Słownik warszawski*, czyli Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław, *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa, 1900–1927.
- Słownik wileński*, czyli *Słownik języka polskiego [...]*, wypracowany przez Aleksandra Zdanowicza i in., z udziałem Bronisława Trentowskiego. T. 1–2. Wilno 1861.
- Stachura, Edward. *Pogodzić się ze światem*. Dostęp 30.11.2024. <https://lubimyczytac.pl/cytat/79310>.
- Stimson, Tess. *Była/żona*. Dostęp 30.11.2024. <https://lubimyczytac.pl/cytat/266034>.
- Urbańczyk, Stanisław, red., *Słownik staropolski*. T. 1–11. Kraków: Instytut Języka polskiego PAN, 1953–2002.
- Wurtzel, Elizabeth. *Kraina prozaca*. Dostęp 30.11.2024. <https://lubimyczytac.pl/cytat/27021>.

Wykaz skrótów

- ISJP – Bańko, Mirosław, red. *Inny słownik języka polskiego*. T. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- PSWP – Zgólkowa, Halina, red. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. 1–50. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz, 1994–2005.
- SJPD – Doroszewski, Witold, red. *Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958–1969. Dostęp 30.11.2024, <https://doroszewski.pwn.pl>.
- SJPDun – Dunaj, Bogusław, red. *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Wilga, 1996.
- USJP – Dubisz, Stanisław, red., *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- WSJP PAN – Żmigrodzki, Piotr, red., *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Dostęp 30.11.2024. <https://wsjp.pl>.
- WSJP 2012 – Dereń, Ewa, Edward Polański, red., *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, 2012.
- WSJP 2018 – Dubisz Stanisław, red., *Wielki słownik języka polskiego*. T. 1–5. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018.

Obłąd według leksykografów

Streszczenie

W artykule zaprezentowano leksykograficzną historię leksemu *obłąd*. Źródłem materiału są słowniki języka polskiego – etymologiczne oraz ogólne, zarówno historyczne, jak i współczesne. Dzieje wyrazu *obłąd* rozpoczynają się w polszczyźnie w XV wieku. Początkowo wyraz ten oznaczał przywidzenie, zbłądzenie z drogi, błąd, pomyłkę. W XIX wieku wykształca się nowe znaczenie słowa, odnoszące się do choroby psychicznej, szaleństwa. Współcześnie słowniki dokumentują znaczenia potoczne, określające, po pierwsze, wydarzenia, rzeczy, zjawiska niezwykle, wspaniałe, po drugie – duże zamieszanie, zamęt, chaos i po trzecie – coś nienormalnego, wykraczającego poza przyjęte schematy lub zasady.

The lexicographic history of the lexeme *obłąd* (madness)

Summary

This article presents the lexicographic history of the lexeme *obłąd* (madness). The source material is Polish etymological and general dictionaries, both historical and contemporary. The history of the word *obłąd* in Polish begins in the 15th century. Initially, the word meant delusion, straying from the path, error or mistake. In the 19th century, a new meaning emerged, referring to mental illness and madness. Contemporary dictionaries document colloquial meanings, firstly: describing unusual or wonderful events, things, and phenomena; secondly: great confusion,

confusion, and chaos and thirdly: something abnormal, something that goes beyond accepted patterns or rules.

Cytowanie

Migdał, Jolanta. „Obłąd według leksykografów”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 24 (2025): 211–221. DOI: 10.18276/sj.2025.24-13.